ЛЬВІВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ

МАТЕРІАЛИ

XIV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ОСВІТИ

29-30 березня 2025 року

ЛЬВІВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ

МАТЕРІАЛИ
XIV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ОСВІТИ

29-30 березня 2025 року

Львів
2025

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Бобело В.С.
Вінницький національний медичний університет
імені М.І.Пирогова
Кафедра філософії та суспільних наук

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ.

Дослідження історії України як процесу, перманентного онтологічного явища, приречене формувати в людей уявлення про неї, як про історію постійної, нескінченної боротьби українців за право бути державною нацією, за свою самобутність та за своє існування. Мало якому поколінню українців пощастило прожити відведений йому час поза контекстом цієї парадигми. На жаль, новітня історія України також не стала виключенням з правил. З 24 серпня 1991 року Україна змушена була існувати під постійним гібридним тиском, спрямованим на розмивання української національної ідентичності, підрив основ національної безпеки та дефектизацію й повільну деконструкцію державних інституцій. Фінансування численних організацій, що займались просуванням відмінної від української ідентичності, підтримували та просували російські історію, культуру та мову; колосальна фінансова підтримка російський і «українських» ЗМІ, що працювали на ниві поширення російських наративів, продукування і розповсюдження російської пропаганди, формування російського «порядку денного» та настроїв серед українців; підкуп/фінансування політиків та чиновників і цілих політичних проектів (партій і рухів); фінансування і підтримка антиукраїнських релігійних організацій – далеко неповний перелік деструктивного впливу, який чинила на молоду українську державу РФ, витративши на це в період 1991-2014 рр. мільярди доларів. Пересвідчившись, що українська нація (силами активної та дієвої національно свідомої меншості) спроможна протистояти таким діям (свідченням чого є протестні Майдани 2004 та зими 2014/2015 рр.), розвивати і зміцнювати українську державність та, навіть, напрацьовувати механізми для її захисту та захисту української ідентичності, ворог перейшов від гібридних впливів до насильницьких дій. Свідченням чого стали захоплення та подальша анексія Криму і розв'язання бойових дій в Донецькій та Луганській областях в 2014 р., а також початок широкомасштабної військової агресії (неоголошеної війни) в лютому 2022 р.

Такий перебіг подій актуалізував для України та українців цілу низку важливих питань та процесів. В тому числі і питання національної ідентичності, національної свідомості, національної пам'яті, української історії та місця і ролі української освітньої системи в забезпеченні адекватного й сталого розвитку суспільства в цій царині.

В таких умовах явище історичної пам'яті та ставлення держави до політики в цій сфері було приречене на ревізію та концептуалізацію. Ревізія включає в себе зміну й перегляд підходів до визначення ролі і місця історичної пам'яті в парадигмі українського державотворення та націотворення, а концептуалізація – процес формування, усталення єдиної концепції, тобто чіткого та структурованого її розуміння.

Процес концептуалізації історичної пам'яті в умовах російської агресії пришвидшився і наблизився до історичного суспільного консенсусу: наразі мало в кого виникають сумніви щодо необхідності державної політики в цій сфері і тих напрямків, в яких вона повинна здійснюватися/реалізовуватись.

Питання національної пам'яті є фундаментальним для державного будівництва й формування національної приналежності, тих питань, на які наразі відкрито посягає РФ, що веде проти України війну на всіх рівнях. Політика національної пам'яті допомагає формувати національний наратив і національний дискурс, містить набір запобіжників, стратегій, законів та положень, що повинні гарантувати Україні та українцям національну самобутність та забезпечити сталий національний розвиток. Від ідей та смислових акцентів національної пам'яті безпосередньо залежить те, якою наша держава і нація будуть уже завтра і чи існуватимуть вони взагалі.

Концептуалізація підходів до національної пам'яті включає в себе ряд кроків, серед яких узгодження єдиної консенсусної суспільної позиції стосовно основних її компонентів, визначення основних і найбільш характерних особливостей, інтерпретація смислів в контексті їх впливу на сучасність та визначення узгодженого понятійно-категоріального апарату.

Активно відбувається суспільне злагодження, узгодження позицій щодо історичного наративу в контексті визначення суспільно важливих, знакових та героїчних фактів, подій, дат, особистостей, образів та символів, що відображають минуле тощо. Суспільство за участі і активної допомоги держави повинно розвивати в собі історичну емпатію стосовно емоційного контексту історії – переживань та емоцій які вона викликає чи, принаймні, здатна та зобов'язана викликати. Оскільки історична пам'ять явище суб'єктивне та динамічне, важливим моментом вбачається досягнення суспільного порозуміння щодо інтерпретацій та контексту. І до всього цього українська політична нація сьогодні близька як ніколи.

Якщо виокремлювати національну пам'ять як окреме семіотичне явище чи наукову систему, то її варто розглядати як сукупність уявлень, емоцій, переконань та знань про історичне та культурне минуле певного етносу чи нації. Розглядаючи історичну пам'ять як окрему галузь знань, можна виокремити її категоріально-понятійний апарат, найважливішими елементами якого будуть дефініції «історична пам'ять», «колективна пам'ять», «національна пам'ять», «культурна пам'ять», «місця пам'яті», «мнемонічні практики», «історичний наратив», «політика пам'яті», «травматична пам'ять» тощо. Всі вони є предметом гносеологічних пошуків науки та науковців і, знайшли втілення не лише в їх науковому доробку, а й на сторінках термінологічних та енциклопедичних видань. Дамо їх коротку (загальну) характеристику.

Історична пам'ять – сукупність цілеспрямовано сформованих у конкретному суспільстві засобами політики в галузі історичної пам'яті порівняно сталих взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле, що стандартизовані й кодифіковані в культурному та політичному дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних (ритуальних) практиках [1, с. 291].

Колективна пам'ять – пам'ять групи, спільноти, людей, які об'єднані спільною ідентичністю або історично-культурним досвідом. Це сукупність значущих для групи репрезентацій минулого, які транслюються візуально та вербально, відтворюються членами групи в сьогоденні та уможливлюють консолідацію групи/спільноти,

збереження і захист їх власної самобутності та автентичності, а також маркують відмінність від інших, конструюючи ідентичність [2, с. 114].

Національна пам'ять – гносеологічний феномен, пов'язаний з колективним осмисленням свого минулого, що акцентується на етнонаціональній складовій цього осмислення і є похідним від історичної пам'яті певного етносу чи нації, за допомогою якого формується національна (етнічна) ідентичність та відчуття національної (етнічної) спільності та обґрунтовується існування національної держави. Національна пам'ять включає в себе комплекс знань з національної історії, її героїку, визнання її символів (у комплексному значенні), вшанування національних героїв та діячів культури, пам'ятних дат та скорботних днів [3, с. 23].

Культурна пам'ять – різновид колективної пам'яті, що являє собою орієнтир ідентичності певної етнонаціональної спільноти, історично-культурний комплекс, що дозволяє їй формувати, відтворювати й передавати власну ідентичність за допомогою церемоніальної, формалізованої комунікації (ритуалів), переважно за допомогою культурних артефактів та предметів матеріально-духовної культури [4, с. 25]. Культурна пам'ять відіграє фундаментальну роль в формуванні культурної ідентичності.

Місця пам'яті (пам'ятні, мнемонічні місця, простір пам'яті) – конкретні місця або символи, що мають особливе значення для історичної пам'яті. Використовуються для збереження та передачі історичних наративів. Автор терміну, французький історик П'єр Нора, визначав їх як «будь-які значущі явища, уречевлені чи нематеріальні за своєю природою, які за людською волею чи під впливом часу набули значення символу у меморіальній спадщині того чи іншого співтовариства» [5, с. 57].

Мнемонічні практики – соціально-культурні механізми, за допомогою яких суспільство зберігає, відтворює та передає колективні спогади про минуле. Вони включають в себе ритуали, символи, пам'ятники, музеї, історичні наративи та інші форми культурної діяльності, які сприяють формуванню та підтримці національної ідентичності. Класична парадигма розглядає їх як допоміжні корисні знаряддя для відображення, фіксування, закріплення й переказу панівних культурно-світоглядних орієнтирів відповідної історичної епохи [6, с. 98].

Історичний наратив – в традиційному та узагальненому розумінні це певний ансамбль лінгвістичних і психологічних структур, що стосуються історії та історіософії, які передаються культурно-історичним шляхом та є обмеженими рівнем підготовки кожного конкретного індивіда та поєднанням його соціально-комунікативних здібностей з лінгвістичною майстерністю [7, с. 73]. Він містить у собі як продумане індивідуальне авторське бачення певних подій, відображених в так званій наративній структурі, так і наративний універсум епохи, до якої належить і до якої його власна оповідь відноситься й гармонійно інтегрована.

Політика пам'яті – це процес конструювання співзвучних настроям епохи образів минулого [8, с. 34], що відповідають викликам часу та потребам державотворення та націотворення.

Травматична пам'ять – пам'ять про травматичні події, що впливає на суспільство протягом багатьох поколінь, яка спричинила радикальний злам свідомості як окремого індивіда, етнічної групи, так і цілого суспільства. Травматичний досвід деформує, а іноді й руйнує звичний порядок життя, винятково негативно впливає на людину чи спільноту, її сприйняття та прийняття нею навколишнього світу, її ідентичність, змінює структуру пам'яті про минуле та впливає не майбутнє [9, с. 107].

Формування української національної ідентичності та її існування в минулому, тісно пов'язані з російською державою та історичними травмами, спричиненими цим зв'язком. Українці історично зазнавали з боку росіян і російської держави цілого ряду геноцидних практик та впливів, окремої згадки серед яких варті Голодомор 1932-1933 років та «відсікання» від суцільного українського етнічного масиву цілого ряду українських етнічних територій (Холмщина, Підляшшя, Кубань, Берестейщина тощо). Ці, та інші події залишили глибокі рани в колективній пам'яті українців, формуючи відчуття історичної несправедливості та вразливості. В умовах новітньої російської агресії ці травми актуалізуються, посилюючи відчуття загрози та необхідність захисту національної ідентичності.

На сьогодні чітко простежуються як мінімум дві тенденції розвитку національної пам'яті в Україні: актуалізація та актуальна трансформація історичної пам'яті через переосмислення минулого в контексті сучасних подій, що сприяє консолідації суспільства та формування нових наративів національної ідентичності через героїзацію українських військових, волонтерів та цивільних, які чинять опір агресору.

Історична пам'ять в умовах війни спроможна слугувати інструментом мобілізації суспільства для оборони та відсічі, об'єднання людей, зміцнення їхнього духу та натхнення на боротьбу. Використання історичних символів та вшанування героїв сприяє створенню відчуття спільної ідентичності та солідарності, а актуалізація історичних перемог та поразок може бути використана для підсилення патріотизму і зростання відчуття національної приналежності.

Зазначимо, що роль системи освіти в концептуалізації підходів до історичної пам'яті важко переоцінити, адже, будучи частиною процесу соціалізації людини, вона є основним інструментом передачі знань про минуле, формування уявлень про історичні події та виховання ставлення до них.

Саме освітні програми забезпечують систематичне вивчення історії, допомагаючи зрозуміти хронологію подій, їхні причини та наслідки, вони розвивають навички критичного мислення, аналізу історичних джерел та формування власних висновків, що дозволяє виховувати громадян, здатних об'єктивно оцінювати історичні події та протистояти маніпуляціям, що критично важливо, в умовах інформаційного виміру російської агресії. Освіта безпосередньо відповідає за формування історичної грамотності громадян.

Іншим беззаперечним фактором впливу освіти в цій царині є формування національної ідентичності. Саме система освіти відповідає за систематичне і повне вивчення історії країни, допомагає усвідомити свою приналежність до нації, зрозуміти її культурні та історичні особливості та сприяє формуванню патріотизму та почуття гордості за свою країну.

Також саме система освіти відповідає за наступність в передачі культурного коду нації, забезпечуючи вивчення історії мистецтва, літератури, традицій та звичаїв, що допомагає зберегти культурну пам'ять народу та сприяє формуванню культурної ідентичності та зміцненню зв'язку між поколіннями. Окрім того, вона формує ставлення до історичних подій, виховує повагу до минулого та пам'яті про жертви, допомагає зрозуміти важливість збереження історичної пам'яті та протистояння історичним фальсифікаціям, сприяє формуванню моральних цінностей та громадянської відповідальності, виховуючи таким чином у громадян ставлення до історії країни, історичних подій та постатей та сприяючи створенню української героїки.

Критичне мислення, яке розвивається в освітньому процесі, допомагає розпізнавати маніпуляції та фальсифікації історичних фактів, сприяє формуванню об'єктивного погляду на історію, заснованого на верифікованих фактах та достовірних джерелах. Що, в свою чергу, виступає своєрідним щепленням проти містифікацій, інсинуацій та фальшувань та дозволяє протидіяти свідомим маніпуляціям та спотворенню нашого минулого.

Отже, враховуючи сучасні виклики, зокрема російську агресію, концептуалізація підходів до історичної пам'яті в Україні набуває критичного значення для формування національної ідентичності та стійкості суспільства. Цей процес передбачає не лише переосмислення минулого та формування нових національних наративів, але й визначення ключової ролі системи освіти у цьому контексті. Освіта виступає не просто інструментом передачі знань про минуле, а й важливим механізмом формування критичного мислення, національної свідомості та дієвим засобом протидії історичним маніпуляціям. Таким чином, концептуалізація історичної пам'яті в сучасних умовах є комплексним завданням, що потребує узгоджених зусиль суспільства та держави, де система освіти відіграє центральну роль у забезпеченні об'єктивного погляду на історію та вихованні громадян, здатних критично мислити та активно формувати майбутнє своєї нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. Удод О. А. Історична пам’ять // Енциклопедія історії України : Додатковий том. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2021. Кн. 1 : А-Я. 773 с.
2. Киридон А. М. Соціалізація поколінь: колективна пам’ять у смисловому просторі ідентичності // Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 31 січня 2024 р. Харків : ХНПУ, 2024. С. 113-116.
3. Бобело В. С. Категорії «національна ідея» та «національна пам’ять» у сучасному вітчизняному соціально-політичному вимірі // Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах : матеріали доповідей та виступів всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Вінниця, 19 листопада 2020 р. Вінниця : Видавництво ФОП Кушнір Ю. В., 2020. С. 19-25.
4. Долгочуб В. А. «Культурна пам’ять» у дискурсі та практиках реконструкторів української традиційної культури // Народна творчість та етнологія. 2017. №5. С. 25-31.
5. Нагорна Л. П. Поняття «місце пам’яті» в системі memory studies // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. 2014. Випуск 8. С. 55–74.
6. Лосик О. М. Пам’ять як досвід людської культури: історіософський вимір // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2016. Випуск 18. С. 90-100.
7. Мішалова О. В. Історичний наратив: аспекти дослідження // Дослідження і розвідки з всесвітньої історії і правознавства : зб. наук. праць / редкол. : О. І. Кожухар, Ю. І. Чирва, В. О. Яшин. Кривий Ріг, 2012. Вип. 10. С. 72-82.
8. Венгринюк Л. Я. Політика пам’яті в сучасній Україні: поняття, характеристики, прояви на регіональному рівні // Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. 2012. Вип. 9. С. 33-40.
9. Пухонська О. Я. Травматична пам’ять і національна ідентичність: посттоталітарна версія взаємовпливу (на прикладі сучасної української літератури) // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. 2016. № 7. С. 107-111.